

Marika Tandefelt (2/4 2009)

Hur blir det i framtiden?

(en något tillrättalagd version av det muntliga anförandet)

Mina damer och herrar!

BILD 1.

Svenskan i Finland och finskan i Sverige – två pluricentriska språk?

Etniska gruppers livskraft – vad hänger den på?

Kriterier för gruppmedlemskap

Nyttor – för individer och för stater

Vad innebar 1809 för språken? Stockholm 2/4 2009
MT

Jag tänker anlägga följande perspektiv. Jag har i första hand haft svenskan i Finland och finskan i Sverige i tankarna, men de flesta av mina kommentarer kan med rätt stor säkerhet också gälla finskan i Finland och svenskan i Sverige, dvs. huvudspråken i respektive land. Så snart vi anlägger ett internationellt eller globalt perspektiv uppstår det s.a.s. nya minoritetsspråk. Språk som är stora i eget land, minskar när de kommer ut på en större scen. Det kommer säkert att märkas att det språk vars förhållanden jag bäst känner till är svenskan, speciellt då svenskan i Finland. Jag hoppas att andra med andra kunskaper ska fylla i efteråt.

BILD 2.

Ett pluricentriskt språk

har olika nationella varieteter eller natiolekter med egna normcentrum;
i hur hög grad man eftersträvar att hålla ihop de olika natiolekterna varierar.

Ex. tyskan, spanskan, franskan och givetvis engelskan.

Vad innebar 1809 för språken? Stockholm 2/4 2009
MT

I en språkspalt i Svenska dagbladet funderade *Olle Josephson* nyligen på vad som hade hänt om det som hände inte hade hänt, dvs. om riksdelen inte hade skett. Samma tema har behandlats av *Mikael Parkvall* för en stund sedan. Om man vill förenkla mycket så säger i varje fall jag att det antagligen hade varit tuffare att vara svenskspråkig i Finland i ett gemensamt rike. Det hade inte gått att hålla finskan tillbaka (om man hade fått för sig att försöka), och jag föreställer mig att det så småningom hade uppstått en gemensam finländsk folkfront för finskan oavsett modersmål. Men det är min version av det som alltså inte hände.

Jag tror att det absolut viktigaste som hände år 1809 var att svenskan, och finskan, blev s.k. pluricentriska språk. Svenskan fick ett centrum, plus några semicentrum innanför riksgården, och en periferi, med sina egna semicentrum, i Finland. Svenskan i Finland är ju, om än i miniatyr, det vi i dag kallar ett komplett samhällsbärande språk: finlandssvenskan har en full domänrepertoar och dessutom en egen social och regional variation, dvs. ett standardspråk, ett antal dialekter och några regionala varieteter däremellan. Vi i språkområdets periferi i Finland påverkas av det som händer i centrum i Sverige, men samtidigt så har vårt eget centrum (främst språket i huvudstaden) inflytande på den finländska svenskan på andra håll i landet.

Man kan mäta avståndet mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland på olika sätt, och visst finns det ett avstånd, men insikten om att det gäller att hålla koll på svenskan och motverka en särutveckling i Finland delar de finlandssvenska språkbrukarna med språkvetarna och språkvårdarna. Finlandssvenskarna vet att svenskan i Finland är svenska och vill att så ska vara. Om den här insikten och viljan försvinner i framtiden då är – som *Hugo Bergroth* skulle ha sagt det – "vår nation därigenom dödsdömd". Han avsåg att finlandssvenskarna som grupp då skulle försvinna. Jag tror i varje fall att detta inte nödvändigtvis skulle innebära att svenska blev ett oanvänt/oanvändbart språk i Finland.

Svenskan i Finland är inte enbart beroende av finlandssvenskarna.

Hur ser finskspråkiga finländare och sverigefinnar på finskan som ett pluricentriskt språk; uppfattar man alls på språket så? Det finns andra som har bättre svar på den här frågan än jag, och jag vore glad om jag kunde få några sådana. Min bild av situationen är att man i Finland tänker mycket litet på finskan i Sverige eller på meänkieli för den delen. Uppfattningen "yksi kieli – yksi mieli", dvs. ett språk – en tanke eller ett språk – en nation, är seg i Finland. Att finska också används utanför landets gränser är s.a.s. trevligt, men tycks inte påverka finländarna i gemen (och då räknar jag också med samma ointresse och en okunskap bland finlandssvenskarna). Man måste ha ett särskilt intresse för att lära sig något om finskans långa historia i Sverige. Sen kan man vända på steken och undra hur sverigefinnarna själva ser på sin finska i periferin i förhållande till finskan i språkets centrum i Finland.

Det är ändå inte bara periferiernas sätt att se på språket, och sin egen varietet inom det, som är av betydelse för framtiden. Ännu viktigare är säkert hur man uppfattar språklig variation i språkets centralområde. Får svenskan i Finland och finskan i Sverige höra till eller uppfattar respektive majoritet oss som resultat av historiens nyck, som undantagen som bekräftar regeln, dvs. majoritetsspråkstalarnas regler? I så fall är ju minoriteternas framtid rätt ointressant ur majoritetsperspektiv.

Begreppet pluricentriskt språk är i varje fall ett bra verktyg när det gäller att analysera situationen här, nu och i framtiden. Att det sedan, enligt sociologerna, finns olika slag av periferier med olika politiska och kulturella ambitioner lämnar jag därhän just nu.

BILD 3.

Allardt & Starck 1981

Etniska grupperns livskraft: En mångfald av sociala paradoxer

- **Den nya vågen av etno-regionala rörelser: den europeiska paradoxen**
- **Bestånd och föränderlighet: den definitionsmässiga paradoxen**
- **Rötter kan upptäckas och glömmas bort: den historiska paradoxen**
- **Den etniska nyväckelsen i centrum och periferierna: den regionala paradoxen**

Vad innebar 1809 för språken? Stockholm 2/4 2009 MT

Bild 3 är en klassiker för minoritetsforskare åtminstone i Norden; den härstammar från akademikern, professorn Erik Allardt och pol.mag. Christian Starck som har studerat europeiska minoritetsrörelser på 1970-talet. Under senare delen av 1900-talet kunde man nämligen, till mångens förvåning, se en ökad aktivitet bland etniska grupper, dvs. bland grupper med språkliga, kulturella eller rasliga särdrag. Speciellt påfallande var den inom etniska grupper med en klar regional, geografisk förankring. Man hade inte väntat sig ett sådant nyvaknat självmedvetande i mitten av Europa: basker, walesare, occitaner (i Frankrike) m.fl. började uppfatta sig som etniska grupper och krävde vissa rättigheter.

Under ca tvåhundra års tid (sedan franska revolutionen) så hade utvecklingen i Europa lett till att allt färre människor med en viss etnisk bakgrund saknade självbestämmanderätt, och nu syntes plötsligt allt fler grupper på olika slag av barrikader. Också bland finlandssvenskarna kunde man märka en stegrad självmedvetenhet. Hurrar-rörelsen, så kallad eftersom finlandssvenskar kallas "hurri" av finskspråkiga finländare, kom igång och var synlig under en begränsad tid, men lämnade efter sig ett visst arv. "Personligen minskar jag inte" (ett uttryck myntat av professor *Ralf Norrman*) blev t.ex. ett bevingat uttryck. Att hurrar-rörelsen uppstod och var stark i Österbotten, men inte riktigt slog rot i södra Finland ledde till en viss inre spänning. Barrikader byggs när man upplever ett yttre hot. Det är betydligt svårare att försvara och bevara en etnisk grupp vars existens stillsamt undermineras. Allra värst är det om gruppen själv aningslöst retirerar.

De två mittersta punkterna (se bild 3) kan, om man förenklar, sägas handla om nästan samma sak. Vi talar inte längre om "nationaliteter", som i början av 1900-talet, utan om etniska grupper. Och de etniska grupperna befinner sig på sätt och vis i en ständig tillkomstprocess, samtidigt som de också ständigt upphör att existera. En etnisk grupp "*existerar bara så länge antingen den etniska gruppens egna medlemmar eller medlemmar av majoriteten fortsätter sin klassificerings- och kategoriseringsverksamhet*" (Allardt & Starck). För 1970-talets etniska nyväckelse gällde betoningen av de historiska rötterna, och språket var en symbol att fylkas kring oavsett i hur hög grad gruppmedlemmarna behärskade det eller inte. Det är viktigt att det finns några som upplever att ett VI och ett DOM finns, vilket inte är liktydigt med en kamp vid gruppgränsen. Samtidigt är det viktigt att inse att inte bara minoriteter utan också majoriteter är etniska grupper, även om de senare sällan ser sig som annat än normalfallet (jfr bedömningen av män och kvinnor).

Man skulle slentrianmässigt kunna tänka sig att minoriteter alltid finns i periferin och majoriteter i centrum, men så är det inte. Finlandssvenskarna representerar en grupp som visserligen finns i det svenska språkområdets periferi, men som innanför det egna landets gränser är företräd både i centrum och i periferin. Det här är en styrka; det är en styrka att finnas i centrum där man syns.

Finlandssvenskarna upplever sig själva som en grupp, och betraktas också som en sådan av andra finländare. Men hur är det med sverigefinnarna? Vad betyder gruppen för dem och för andra? Och eftersom det nu handlar om språket – är det finska språket, förutom de finska rötterna, som utgör den sammanhållande symbolen? Och de finlandssvenskar som är bosatta i Sverige? Vem ser dem? Och ser de sig själva? Vad bygger de sin särart på? Det är svårare att framhäva sin grupsärart om man delar språk med majoriteten och inte heller annars avviker s.a.s. i gatubilden. Finlandssvenskar i Finland, sverigefinnar och sverigefinlandssvenskar konstruerar sig som etniska grupper på olika grunder. Finlandssvenskarna har mest att stå på, sverigefinlandssvenskarna antagligen minst.

BILD 4.

Allardt & Starck
1981:42f

Erfarenheten ger vid handen att det inte finns sådana kriterier för medlemskap i etniska grupper att de gäller alla medlemmar i en etnisk grupp. /.../ Det förefaller möjligt att specificera fyra sådana nödvändiga element eller kriterier. De måste finnas till så att åtminstone en del av medlemmarna uppfyller dem för att man ska kunna tala om en etnisk grupp. Vidare måste varje medlem uppfylla något av de fyra kriterierna för att kunna räknas som medlem.

De fyra kriterierna är:

- (1) självkategorisering (självidentifikation)**
- (2) härstamning**
- (3) specifika kulturdrag, t.ex. just förmågan att tala ett speciellt språk**
- (4) en social organisation för interaktion både inom gruppen och med personer utanför gruppen**

Vad innebar 1809 för språken? Stockholm 2/4
2009 MT

Vad håller samman en etnisk grupp? *"Erfarenheten ger vid handen att det inte finns sådana kriterier för medlemskap i etniska grupper att de gäller alla medlemmar i en etnisk grupp. /.../ Det förefaller möjligt att specificera fyra sådana nödvändiga element eller kriterier. De måste finnas till så att åtminstone en del av medlemmarna uppfyller dem för att man ska kunna tala om en etnisk grupp. Vidare måste varje medlem uppfylla något av de fyra kriterierna för att kunna räknas som medlem (Allardt & Starck).*

Självkategorisering betyder att man som individ upplever att man hör till en särskild grupp, men kriteriet är inte tillräckligt. Andra måste bekräfta gruppmedlemskapet. Min erfarenhet är att minoriteter är krångligare att upptas i, än majoriteter. Acceptansen är inte självklar.

Minoriteter är också krångligare att friskriva sig från, ibland är det rentav omöjligt. *Härstamning* kan vara svår att dölja även om man så skulle vilja. När är härstamningen inte längre aktuell? När slipper man sitt arv om man vill det? Alternativt: Hur djup ska härstamningen vara för att den ska räknas? Vi har säkert alla exempel på vilken härstamningens specifika vikt ska vara; att just detta kriterium är viktigt är klart.

Förmågan att tala ett visst språk. Språk är bara ett kulturdrag bland flera som kan karaktärisera en etnisk grupp. Livsstil, religion är exempel på andra. Språk, livsstil, religion är i motsats till t.ex. hudfärg, utbytbara, avtagbara kulturdrag. Språket är rentav ett förvånansvärt svagt kulturdrag, och det är något man inte brukar inse, med skadliga följder för framtiden. Om detta beror på att de flesta människor i praktiken är flerspråkiga, åtminstone på någon nivå, kan man fråga sig. Människor har sällan flera religioner eller flera samtidiga klädvanor och livsstilar, men språk har vi flera av. Det är viktigt att förstå att språket *inte* är något vi föds *med* även om vi föds *till* det. Vi ärver det i betydelsen att vi tillägnar oss det språk/de språk som finns i vår närmaste omgivning, men om vi flyttar på oss eller om omgivningen förändras då erbjuds vi/plockar vi upp ett annat språk. Att

konvertera från en religion till en annan har, tror jag, en högre tröskel än att först växla mellan olika språk för att sedan kanske byta helt och hållet.

En individs förmåga att använda ett visst språk betyder inte heller utan vidare att han eller hon identifierar sig med språkgruppen eller har sina rötter i den. Ett, eller kanske två, språk är redskap för *integrering* i en/två grupp/er; övriga språk har ett *instrumentellt* värde. Hur märkligt det än kan tyckas så finns det inte något absolut och enkelt samband mellan en individs identitet och hennes modersmål. Identifikationen med en språkgrupp betyder inte utan vidare att en individ också har gruppens språk som sitt starkaste språk. Och ett starkt språk hindrar inte en identifikation med en annan språkgrupp. I själva verket finns det ett starkare samband mellan identitet och härstamning, än mellan identitet och språk.

Det här betyder att om vi är måna om att ett språk – med den kultur som är förknippad med språket – ska leva kvar så måste våra åtgärder riktas direkt mot språket. Det finns inga omvägar och inga genvägar. Vill vi stärka finskan i Sverige så ska vi se till att språket förs vidare från en generation till en annan i praktiken och i tillräckligt varierande sammanhang. Vi kan stärka intresset för finsk kultur och kunskapen om Finland som ett sätt att motivera till finskstudier, men det intresset kommer kanske sedan mest till uttryck på svenska. Finlandssvenskar som klart identifierar sig med den finlandssvenska minoriteten, men endast använder svenska ibland vid köksbordet drar inte nytta av språket och bidrar inte heller till Finlands tvåspråkighet.

Identifikationen med en grupp ger individen ett sammanhang, härstamningen skapar möjligheter till tillägnandet av ett visst språk, men om det är ett språk vi har tänkt stärka och bevara så är det språket självt som vi måste ägna våra omsorger.

En social organisation är ett kriterium som samhällsvetare oftare än språkvetare brukar understryka betydelsen av. På vilket sätt en etnisk grupps sociala organisation kan stödja användningen av ett språk och leda till att det förs vidare mellan generationerna skiftar givetvis. Föreningsliv, intressebevakning, partipolitik är viktiga vuxensysselsättningar, men viktigare ur ett tidsperspektiv är ändå barnomsorg, skola och vidareutbildning på det egna språket för barn och unga. Utbildningssektorn i vid mening är fundamentet, därav följer sedan resten. Den som växer upp med ett språk i familjen och släkten och ett annat, dominerande, språk ute i samhället behöver allt stöd som han eller hon kan få för att utveckla sitt modersmål (familjens språk) till ett fullgott vuxet språk. Det är minoritetsspråket som ska uppmärksammas, majoritetsspråket har redan sin givna plats och kan svårligen undvikas.

Jag tror att den största och mest avgörande skillnaden mellan svensktalande i Finland och finstalande i Sverige är att vi i Finland inte bara allmänt har en välutvecklad social organisation på svenska, utan att vi dessutom har en fullskalig utbildningssektor på vårt eget språk. Inte bara den som växer upp i ett helt svenskspråkigt hem, utan alldeles särskilt den som växer upp med två språk kan få det nödvändiga stödet för sin svenska språkutveckling genom barnomsorg och skola. De parallella, men separata utbildningssystemen på finska och svenska är helt fundamentala. Vill man i Sverige på allvar stödja – och dra nytta av – färdigheten i finska så måste språket ges det man kunde kalla en positiv särbehandling.

BILD 5.

Från enspråkighet i språk A
över tvåspråkighet
till enspråkighet i språk B

A > Ab > AB > aB > B

A = minoritetsspråket; B = majoritetsspråket

Vad innebar 1809 för språken? Stockholm 2/4 2009 MT

På 1980-talet ägnade jag mig åt forskarstudier och disputerade vid Uppsala universitet på en avhandling som handlade om språkbyte – *language change* – från svenska till finska i Finland. Just då var nämligen språkbyte, förfinskning, en av de viktigaste orsakerna till att antalet finländare med svenska som det registrerade modersmålet minskade. Det här var förstås ett orosmoment för finlandssvenskarna. Att en språkminoritet försvagas genom att tvåspråkigheten ibland ger upphov till en ny enspråkighet på det dominerande majoritetsspråket var och är ett fenomen som är välkänt på många håll i världen; det brukade schematiskt uttryckas som *A-Ab-AB-aB-B*. Redan då var jag också litet inne på fenomenet språkförlust – *language loss* – som skulle bli följande stora tema för minoritetsspråksforskarna och som redan var en realitet för språkminoriteterna. Med språkförlust avses att själva färdigheten i minoritetsspråket försvagas genom att minoritetsspråkstalare aldrig lär sig sitt eget språk fullt ut, utan behärskar majoritetsspråket bättre. Utvecklingen kan leda till språkdöd – *language death* – vilket är en förklaring till att antalet språk i världen kontinuerligt minskar. Schemat *A-Ab-AB-aB-B* kan också läsas så. Oftast handlar både språkbyte och språkförlust om något som sker under ett antal generationer (ett genomfört språkbyte kan ske på tre generationer, men i mitt material behövdes fem).

BILD 6.

En del av mina informanter blev själva tvåspråkiga, men förde aldrig vidare sitt svenska modersmål till nästa generation. Andra blev tvåspråkiga och bevarade sitt svenska språk själva och i sin familj. När jag sammanfattade varför en del informanter gjorde så och andra så kom jag fram till att det handlade om *nyttor*. Om informanten hade upplevt att svenskan hade ett nyttovärde, vid sidan av finskan, så behöll han eller hon språket och gav det vidare i arv till sina barn. Det visade sig att olika slag av nyttor var förknippade med svenskan.

Ekonomisk nytta: Bättre möjligheter på arbetsmarknaden, karriärmöjligheter, påslag på lönen.

Intellektuell nytta: Tillgång till information på svenska, men också på andra nordiska språk, flera studiemöjligheter.

Status: Svenskan är inget lågstatusspråk i Finland. Finlandssvensk härstamning är inget att skämmas för.

Emotionellt värde: Språket en viktig del av identiteten/självbilden; man nämnde härstamningens betydelse, upplevelsen av rötter, kärleken till modersmålet.

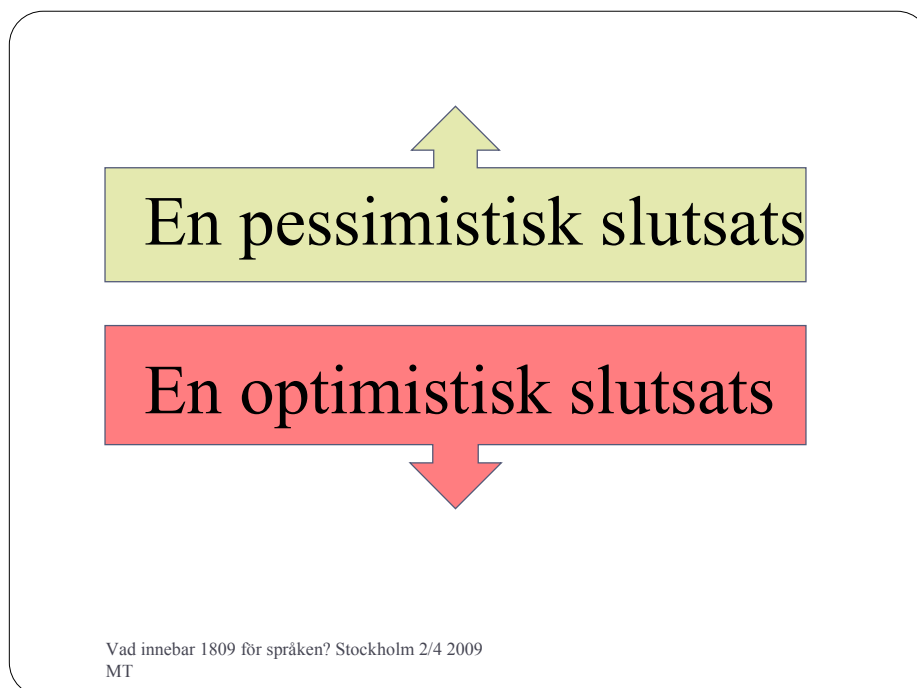
Jag har här försökt dra nytta av det vi redan vet om etniska grupper i allmänhet och om språkliga minoriteter särskilt. Jag har dragit några paralleller speciellt till svenskan i Finland, och jag hoppas att andra ska bidra med reflektioner kring finskan i Sverige. Genom att fundera över vad främst samhällsvetarna har haft att säga om etniska grupper har jag velat

understryka att detta med gruppstillhörighet inte är någon enkel sak. Speciellt den som genom sin härstamning och/eller flerspråkighet erbjuds alternativ uppfattar verkligheten som just så mångfasetterad som den de facto är. Jag har också velat understryka att språket är ett flyktigt kulturdrag som kräver medveten omsorg.

Jag tog min utgångspunkt i att både finskan och svenskan i dag är s.k. pluricentriska språk. Jag skulle vilja påstå att ansvaret för respektive minoritetsspråk ligger i bägge länderna. Det handlar om ett delat ansvar; intresse och resurser ska gärna röra sig från centrum till periferin. Orsaken är praktisk och konkret: genom sverigefinnarna och finlandssvenskarna har Sverige och Finland tillgång till ett mycket viktigt kulturellt kapital, den finsk-svenska tvåspråkigheten. Majoriteterna i bägge länderna borde inte ha råd att nonchalera detta. Här finns ekonomisk och intellektuell nytta att utvinna. Hur man ska få majoritetsföreträdare att nappa på dessa nyttoaspekter vet jag inte. Utan stöd och intresse från majoritetens, dvs. samhällets, sida tar framtiden någon gång slut; gissningsvis snabbare för finskan i Sverige än för svenskan i Finland.

Så vill jag dessutom säga så tydligt jag förmår att svenskan och finskan som *majoritetsspråk* kommer att vara trängda åtminstone i vissa avseenden i framtiden, och den framtiden är egentligen redan här. Det är naivt att tro att konkurrensen med engelskan inom t.ex. vetenskap, högre utbildning, affärsliv och populärkultur inte skulle utgöra en potentiell fara för huvudspråken i våra länder. Det går faktiskt att dra lärdom av finskan i Sverige och svenskan i Finland när det gäller språklig medvetenhet i en kontaktsituation där parterna är olika starka. Man behöver helt enkelt inse att språk inte är så där bara utbytbara i alla sammanhang, att modersmålet har rötter, medan andra i och för sig nyttiga språk möjligen har luftrötter.

BILD 7.

Om jag är pessimist så drar jag slutsatsen att varken finskan i Sverige eller svenskan i Finland kommer att ha särskilt många modersmålstalare när ett märkesår firas nästa gång, dvs. år 2109. Finlandssvenskarna kommer att finnas kvar som en etnisk grupp, men den kommer att bygga mer på härstamning än på språkfärdighet på dagens höga modersmålsnivå. Bland sverigefinnarna kommer färdigheten i finska att vara på en ännu lägre nivå. Här kommer härstamningen, känslan för det finska och för Finland, att vara viktigare än språket. Till denna pessimism ska jag addera ytterligare en farhåga som gäller majoritetsspråken. Svenskan i Sverige och finskan i Finland kommer att ha förlorat domäner till engelskan, och befolkningen i bägge länderna kommer inte att behärska något som helst främmande språk utöver engelska, med visst undantag för invånare med invandrarbakgrund.

Mot denna pessimistiska slutsats ställer jag en optimistisk. Våra två länder håller på att bli brokigare språkligt och kulturellt, och det är invandringens förtjänst. Just konfronteras vi mest med de svårigheter som invandringen innebär både för dem som kommer och för dem som står som mottagare. Kulturer möts, språksvårigheter finns, sociala klyftor uppstår, fördomar sprids, attityder behöver bearbetas på många håll och detta kräver resurser i form av tid, pengar och tålamod. Det goda som kan komma ut av detta på sikt är att allt fler svenskar och finländare/finnar lär sig att Sverige och Finland är flerspråkiga länder. Den dominerande språkligt homogena kulturen måste ge vika, och vi som bor här måste sluta tro att språket är knutet till nationen. Språkgränser sammanfaller inte med politiska gränser. De senare kan ändras med ett penndrag, de förra kan man egentligen inte bestämma över. Individerna bär sitt språk/sina språk med sig var hon eller han än färdas och har rätt att göra det. Sverigefinnarna och finlandssvenskarna kan förväntas förstå och acceptera detta mera än andra.